

A huszárság eredetihagyománya 1937-ben.*

A huszárság eredetéről írt s 1934-ben ugyanezekben a hasábkon közreadott dolgozatom, akaratom és várakozásom ellenére, szokatlanul hangosszavú ellenáramlásokat idézett fel, kritikai hozzászólásaink általában előkelő csendességben folydogáló vizein. Zsuffa Sándor őrnagy nemrég kimondott nemzetgyalázással vádolt meg,¹ most pedig, mint erről olvasóink előbbi füzetünkből meggyőződést szerezhetnek, dr. Darkó Jenő egyetemi tanár próbálja gondolatmenetemet félreértésen alapulónak bélyegezni s egyúttal megállapítja, hogy nem rendelkezem azzal az óvatossággal és tapintattal, melyet a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival összekapcsolt kérdések tudományos taglalása igényel.² Íme, mindjárt kiindulásomat tapintatlan újszerűség jellemezte. Azt írtam t. i., hogy ami a lényegét illeti, az ősi magyar taktika Augsburgnál elbukott. Mennyivel óvatosabban járok el, ha úgy találok, hogy a kereszténység felvétele s az Árpád-házi királyok, mindenekelőtt Szent István heroikus történeti munkája, az ősi harcmódon és szervezeten semmiféle komoly átalakítást sem végzett. Hiszen a nyugati középkor nehéz lovassága nálunk — Darkó szerint — az egész korszakon keresztül „csak mint kényszerű toldalék jelenik meg a könnyű lovasság mellett”.³ A könnyű íjász lovashad érintetlenül áll fenn még a XIV. század második felében is. A XV. század folyamán fegyverzetében külsőségeiben átalakul az igaz; mindinkább félreteszi az íjat, nehéz lándzsát ragad a kezébe, védelműl a nyugati tárcsának egy jellegzetesen magyar válfaját hozza divatba s fejére törökös sisakot tesz. Ezzel párhuzamosan a források huszárokat emlegetnek egészen Mohács utánig — gyanús jelentésű, eredetileg becsmérő

* A vitát ezzel lezártuk. *A szerkesztő.*

¹ A huszár név és a magyar huszárság eredete. — Magyar volt-e az európai huszárság őse? — Magyar eredetű szó-e a huszár szó? V. ö. a Magyar Szemle 1936. április és májusi számában A huszárság eredetihagyománya 1936-ban címen közzétett megjegyzéseimet.

² A magyar huszárság eredete. XXXVIII. 148–185. lp. Azóta külföldön is megjelent a debreceni Tisza István Tud. Társaság kiadványai VII. kötetének 7. füzeteként.

³ U. o. 158. lap.

és rá közvetítéssel érkezett terminus *Darkó* beismerése szerint is — majd elejtik ezt a kétségkívül plebejus környezetben született nevet, jargalónak vagy egyszerűen magyar lovasnak írják a végbeli vitézt. A huszár szót és megnevezést csak az osztrák kormányzat ármánya tartja fenn és használja egészen a hódoltság korszak végéig, mikorra a magyarság ismét lenyeli ezt az alapjában keserű, de közben tűrhetőzűvé vált pilulát. Miért is ne? Külföldön is egyremásra állítják fel már a XVII. század folyamán a nagyrészt magyar tisztikarú, sőt legénységű huszárregimenteket. Most már, mint néhai Takáts Sándor mondotta volna, nemcsak a „tubákoslelkű“ német beszél huszárokról, de a művelt Nyugat is. A helyzet tehát egyszerre más, most már huszárra lehet a magyar. A nemzetnek elvégre mindig a könnyű lovas volt az ideálja, hogy az magyar volt, bessenyő vagy kún, íjász vagy pajzsos, zsoldos vagy a védőalkotmány kötelezte nemesember, az tulajdonképpen mindegy; ugyanaz a taktika, ugyanaz a katonai adottság élt valamennyiükben. És ez a fontos! A magyar haditörténet egészen a XVIII. századig, mikorra a császári sereg az önálló magyar vitézi rendet bekebelezte volt, lényegében csakis könnyű lovas ismert és pedig megszakítatlan, töretlen múltút. Minden más efemer jelenség t. i. még a könnyű lovas is az, ha történetesen nem magyar származású. Ilyen a török hatás alatt kialakult kérszéletű rác huszárság, mely kétségtelenül megvolt, de a magyartól szigorúan megkülönböztetendő. Körülbelül ez volna a magyar hadtörténelem *Darkó*-féle foglalata. S amennyiben csakugyan ez az, mit a tapintat s körültekintő óvatosság diktál, akkor ezek a jelzők az én munkásságomra valóban semmiképen sem illenek. Ilyen értelemben sohasem óhajtottam sem óvatos, sem tapintatos lenni; minden mellétekintet nélkül egyedül azt a megoldást kerestem, mely az egykorú adatok beszédével s az általános történeti körülményekkel leginkább megfér.

Hogy rövidség kedvéért azonnal „in medias res“, a lényegre térjek, *Darkó* egész gondolatmenete két állításon sarkallik és a körül forog. Az egyiket már említettük. Ez a középkori nehézfegyverzetű magyar lovagi-rend, „kényszerű toldalék“-jellegét hirdeti, a másik „reguláris könnyű lovas-ság“-nak tekintti a XV. század második felének zsold nélkül szolgáló nemesi bandériumait, ezek tagjaiban keresve a honfoglalók katonai leszármazottait s a XVI—XVII. század magyar lovas vitézeinek őseit egyaránt. Szerencse, hogy mindkét tétele társadalomtörténeti jelentésű s így nemcsak középkori hadtörténelmünkkel foglalkozó kutatóink maroknyi csoportjára, de szinte historikusaink összességére hivatkozhatom, mikor úgy sejtem, hogy ezt a két megállapítást

ennyi hidegvérrel néhai Horvát István sem vetette volna papírra.

A második tétel az eredetkérdés lényegébe vág, tarthatatlanságára elég lesz egészen röviden reámutatnom. Más a helyzet, látszólag más, a magyar középkor általános hadtörténelmi alakulását illetőleg, melyről én pusztá előzményképen éppen csak néhány iránykereső megjegyzést tettem. Darkónak viszont idevonatkozó kútfőapparátusa aránylag leggazdagabb, a nem szigorúan céhbéli olvasókat talán zavarba is hozhatja. Erre tehát részletesebben ki kell térnem, mindenekelőtt egy elvi észrevételt téve. Darkó hivatkozásai általában nem ismeretlenek. A türelmes és kritikus érdeklődő egy-kettőre megállapíthatja, hogy Pauler Gyula, Károlyi Árpád és Takáts Sándor munkáiból, no meg az én szerény dolgozatomból valók. Kiadatlan, az irodalomban említetlen forráshelye — úgy látom — nincsen, ami természetesen nem tenne semmit. Schopenhauer írja valahol, hogy a hétköznapok jelenségeiből levont tudományos általánosítások előkelőbb szellemi műveletek eredményei, mint a rendkívüliségeken alapulók. Ha sikerülne újat mondania, akár javára volna írható, hogy az alapvetést bárki által ellenőrizhető anyag felhasználásával ejtette meg. Induljunk ki tehát forrásgyűjtő eljárásának teljes elvi helyesléséből.

Mindjárt feltűnik azonban, hogy ez a bizonyos adatgazdagság pusztá látszat s ezenfelül gondos és megfontolt szel-lekció eredménye. A tatárjárás előtti két és fél évszázadra nézve, mindössze két megjegyzése van. I. Endrének III. Henrik elleni védelmi küzdelmét illeti az egyik, az 1167-iki szerémségi kudarcot a másik. Még csak az én igazán hézagos áttekintésemet sem veszi figyelembe, a leletek tanúságát pedig korai, honfoglalás előtti szablya- és kardkeveredésekre s a nyílcúcsanyag társíthatatlanságára hivatkozva, szkeptikusan elhárítja magától. Amennyire egyet kell értenem a nyílcúcsokat illető megállapításával, annyira érthetetlen számomra a főtétel maga. De lehet hogy elfogult vagyok. Huszonöt esztendeje lesem és figyelem a Nemzeti Múzeumba érkező keleti eredetű középkori fegyveranyagot és alig jut ilyen a kezembe, míg a nyugati külsejű emlékek száma állandóan, sokszor rohamosan gyarapszik. Ha ezt az állományt áttanulmányozná, talán Darkó tanár úr is meglepődne. Bizonyos lévén azonban dolgomban, ezt az érvet is kiadom a kezemből. A leletek részletes felülvizsgálására itt amúgy sem volna módom.⁴ Egy valami kétségtelen: a leletanyag három,

⁴ Hampel osztályozását megfellebbező álláspontomat nemrég történetesen különben is kifejtettem. Persze szintén csak általánosságban. (Fegyvertörténetünk Szt. Istvánja. Magyar Szemle 1957. szept. szám.)

illetve négy különböző szablyatípust ismer, melyek egymásból nem származtathatók. Általánosan elfogadott módszer követelte, hogy mögöttük különböző harcsmemeket keressek.

Ugyancsak kétségtelen, hogy I. Endre királynak a német inváziót kivédenie sikerült. De azt már nem hiszem, hogy ezt a tényt olyan elragadtatással regisztrálta volna, mint Darkó. Ime, a krónika az idegen hospeseknek tulajdonítja már Szt. István Koppány feletti győzelmét, bizonyos túlzással, de nem egészen könnyelműen, hiszen maga a pannonhalmi oklevél is „inter Teotonicos et Hungaros“ között vívott küzdelemről beszél. Nem lehet tehát eléggé hangsúlyozni a Szt. István, sőt Géza korabeli átalakulás tempóját és intenzitását. Szt. István Intelmei és törvényei az ország fegyveres erejéről szólva egyedül a miles-eket ítélik megemléítésreméltóknak. Ennek ellenére első királyunknak II. Konráddal vívott védelmi háborúja nagyon is édestestvére lehetett a Darkó kiemelte I. Endre alattinak. „Aequo Marte“ vívott ütközetet a birodalmi sereggel szemben egyelőre — úgy látszik — Szt. István sem mert vállalni. I. Endre pedig bár uralmi külsőségeiben szigorúan Szt. István után igazodott s trónralépésének forradalmi körülményeit hamarosan megtagadva, a császári politikával való teljes egyetértésben iparkodott kormányozni, uralma legelején akarva-nem-akarva sem tehetett mást, mint a védelmet csakugyan „latrocinantium more“ vinni keresztül. A comesek és milesek a pogány lázadás megtépázta társadalma akkor talán még nem is állott egészében rendelkezésére s ha igen, kétségkívül átmeneti elesettségben.⁵ Mindent jelent ez a magatartás, csak a könnyű lovasság elvi fölényét nem, hiszen a döntő mérkőzés kerülése mellett súlyos ok szólott. Előrelátható eredményét nemcsak Augsburg emléke szabta meg, de a frissen sajtó ménfői seb is. Tudvalévő, hogy III. Henrik bár csak „cum paucis“⁶ lépte át a határt, döntő csapást mért itt a magyar derékhadra. A kritikus szemében eggyel több ok, hogy minél gyorsabbütemű hadügyi átalakulást várjon és a következmények azt mutatják, hogy helyesen. Salamon és Szt. László Magyarországa már fölünyesen verte vissza a kún ostromokat, a honfoglalók által annyira respektált bessenyők utódai ekkorra már a magyar latrunculus-ok sorában keresendőek. Kálmán király törvényhozása csak az esetben köve-

⁵ Arra is vannak jelek, hogy a lengyel földről hazatérő s a védelem élére állított Béla herceg európai szempontból ideiglenes visszafejlődésbe jutott környezetből érkezett. A lengyelek legrégebb elbeszélő forrása a XII. sz. elején összeállított Anonymus Gallus-féle krónika úgy tudja, hogy a lengyel nehéz fegyveresek rendje a XI. sz. folyamán egyenesen megfogyatkozott. M. G. SS. IX. 440. lap.

⁶ Annales Altahenses maiores ad ann. 1044. M. G. SS. XX. 800 lap.

telte az ispánok szabadjai után könnyű lovasok állítását, ha a nehéz fegyveres költsége nem volna előteremthető.⁷ Az a II. István király pedig, ki a krónika szerint környezetének kúnjait olyan rendkívül szerette, hétszáz frank lovag élén pusztította végig Bulgáriát, mint ugyancsak a krónika írja. Egy a bizanci sereggel felveendő ütközetet tehát nem, bizonyára nagyszámú, könnyűlovas kedvelt kúnjaival, még csak nem is magyarjaival szándékozott megvívni, hanem a Nyugat legelőkelőbb katonaanyagának egy nem is serege, de egészen kisszámú lovascsapata élén.⁸ Magyarokról nb. már e helyt is csupán Darkó kedvéért beszélek. Az első vonalbeli magyar harcok számára — Kálmán törvénye után ez nem is meglepő — II. Béla korában már a Sajó átusztatása halálos probléma volt, természetesen nem a könnyű lovaság csorbíthatlan hagyománya, hanem a testén viselt nehéz fegyverzet miatt.⁹ A krónika állásfoglalása erre az időre nézve egészen félreérthetetlen: nevezvén a könnyűlovas besenyőket és székelyeket az osztrák lovaghadhoz viszonyítva hitványoknak, mint ezt annak idején részletesebben kifejtettem. S szerény nézetem szerint egészen világos Kinnamos tudósítása is, mert nem az a kérdés lényege, alosztályokra tagozott volt-e Dénes ispán magyar serege, vagy nem: a lovaghadaknak ugyancsak voltak apróbb egységei. Döntő a hadirend, a feltűnően megerősített élvonal, a nehéz fegyverzet, s a bizanci raffineriával szemben csütörtököt mondott nyugati módon nehézkes taktika, mit éppen nem lehet a Darkó lecsepülte magyar vezér rovására írni. Dénes ispán elvégre nem valami idegen hadiiskolában tanulta seregvezető tudományát, s nem számára ismeretlen csapatok élén állott. Ott nőtt fel a magyar harctereken, erényei, hibái népével közösek. Még modern sereget is lehetetlen a begyakorolttól elütő rendszerben vinni harcba, középkorit még inkább. Úgy találok, hogy én a laikus a bizanci kútfők híradásait lényegesen óvatosabban bíráltam el, mint a szakértő bizantinológus. Nekem pl. elég volt Konstantinos Manasses-t illetően Moravesik Gyulának az a megjegyzése, hogy a magyar fegyverzet leírásába beleszótt mondatában homeroszi szavak csendülnek fel, s számomra nagyon sokatmondó és emellett

⁷ Závodszyk, A Szt. István, Szt. László és Kálmán korabeli törvények és a zsinati határozatok forrásai, 188. lap.

⁸ Habebatque rex secum septingentos milites Francos quum quibus Bulgariam devastabat. M. Florianus, Fontes domestici II. 210. lp. Ugyanígy cseh és szász zsoldosokat lelünk a bizanci területre nyomuló II. Géza seregében 1155-ben. Pauler, A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I². 288. lp.

⁹ Habebatque Sampson sub tunica panceriam, qui pre gravamine lorice natate non potuit. M. Florianus II. 215. lp.

egykorú, 1173 körüli szövegét máris elejtettem. Pedig azt írta, hogy a magyar „jólovú, jól felfegyverzett nép, vassal, páncéllal övezett ... karja erős a harcban. Mind nehéz fegyverzetet, dárdát, ércpáncélt viselnek és ragyogó sisakuknak eget veri fénye“. S Moravcsik erősen hangsúlyozta, hogy „az antik formakincs hatása és a bizanci panegirikus hagyományosan topikus elemei ellenére is, e tudósítás annyira jellemző és annyi valóság rejlik benne“.¹⁰ Azt persze nem gondoltam, hogy Kinnamos beszámolója, melyet csakugyan iskolapéldaként lehet emlegetni, úgy is magyarázható, hogy az ütközetet végül is egy könnyű-lovassereg élén álló lovag-taktikus ügyefogyottsága veszíti el.

Magyarországnak ekkor még igenis van önálló könnyű — (ilyen volt az 1146-iki lajta-menti csata bessenyő-székely előhada) — jobban mondva könnyebb lovassága. Önálló, azaz nem a nehéz fegyveresek kíséretét tevő, de ebben a magyar elemnek — úgy látszik — már csak igazán szegény népfelkelés-féle, szigorúan csak honvédelmi célokra használható rétege nyerhetett helyet.¹¹ Idegen harctérre, mikor igazán szükség lehetett a magyar lovas kiválóságának és honfoglaláskori harci erejének bebizonyítására, II. Géza kormányzata nem magyarokat küldött — hanem izmaelitákat.¹² Ropant jellemző és igen korai tanúság ez a tény, nem is lehet eléggé kiemelni s az előbb mondottak kiegészítéséül annál jobban meg kell szívlelnünk, minél inkább és minél fájdalmasabban tudjuk, hogy tatárjárás előtti okleveles anyagunk nem is megtizedelt, hanem javában elveszett és megsemmisült, minek következtében a XII—XIII. század részletes hadügyi fejlődésmenetét aligha fogjuk valaha is igazán pontosan rekonstruálhatni. De az irányzat világosan kitapintható. Bizonyos, hogy az a királyi hatalom, melynek határtalanságán Freisingi Ottó annyira elámult, s mely ugyanczen időkből a külföldi háborúk egész sorát vívta meg, egész erejé-

¹⁰ A görög és latin filologia magyar feladatai. Különny. az Egyet. Phil. Közlöny 1955. évf. I—II. füzetéből, 14. lp.

¹¹ Ilyenek lehettek a Freisingi Otto colonus-ai. Velük szemben teljes a lovag (qui de militum ordine sunt) hadkötelezettsége. A király személyét szerinte idegen hospes-ek körvezzik. Marczali, Enchiridion 120 lap. Ugyancsak mindenkéltt hospes-ek vonulnak fel 1116-ban a cseh sereggel szemben (tres armatas, quas vocant hospitum legiones iubent extra castra ire) Cosmae Chron. Boemorum M. G. SS. IX. 125. lap. Pauler i. m. I. 288. lp. és a 495. lp. 487. jegyzete.

¹² Egészen könnyű lovasok nb. ezek sem voltak. Nyilván sodrony-vagy legalább bõrpáncélt viseltek, ércsisakot bizonyosan. A korunkra maradt legrégebbi még XII. századbéli perzsa sisak a Duna medréből került elő. A M. Tört. Múzeum fegyvergyűjteménye őrzi. Jakut arab geografus elbeszélése szerint izmaelitáink hadikötelezettsége még a XIII. sz. elején is fennállott. V. ö. Hunfalvy: Magyarország ethnographiája 555. lp.

vel, tudatosan és önkéntelenül egy aránylag könnyen mozgósítható, már körülbelül hivatásosnak nevezhető katonai réteg kialakításán dolgozott, mialatt a fegyverforgatásra hivatott és kötelezett tömegek nagyobb része, mint mindenütt, nálunk is mindinkább elidegenült a hadakozástól. Ez a fejlődés 1241. táján természetesen még nem volt egészen befejezett. A fegyverzet külsejében sem, hiszen az orosz-lengyei, kün és bizanci ellenfél hadifelszerelése nem követelte parancsoló szükségességgel a Nyugatot követő irányzat gyorsulását. A nemesség, Rogerius tudomása szerint, keserűen hivatkozott eleinek és önmagának Kárpátokon túli hadjárataira.¹³ Kétségkívül jogosan. De hogy Magyarország valamennyi hadkötelese megfordult volna az idegen harctereken, gondolom, senki sem hiheti. A hivatásos, hozzáértő, a küzdelmekben csakugyan résztvett harcosok — úgy látszik — már akkor a király és a főemberek kíséretében tömörültek. Ezt nemcsak a közeljövő eseményeiből következtetjük, de ugyancsak Rogerius szerint, IV. Béla a végveszély küszöbén arra intette országa előkelőit, „ut quilibet haberet suos stipendiarios milites preparatos“.¹⁴ Emez egyenesen zsoldosoknak és lovagrendűeknek (milites) nevezett elemek természetesen akkor még bajosan kaphattak készpénzt a szolgálataukért,¹⁵ de ezek azok a serviensek, kik külön birtokjavadalmozás fejében, bizonyos kitenyészettetésben valóban a harcnak éltek. Seregük lényegében lovagsereg volt,¹⁶ s mindenekelőtt ők pusztultak el a bekövetkező vérzivatarban. Ha közvetlenül a tatárjárás utáni esztendőket nézzük, akkor Magyarországnak csakugyan nincsen nehéz lovassága, de az az igazság, hogy semmiféle minősíthető serege sincsen. A nép, a nemesség elvégre nem vészett ki, mindenesetre maradt annyi élő fegyverfogható, hogy a király nem állott volna fegyveres támasz híján ha a hivatásos serviens-rétegen kívül más elemek is számba jöhetnek. Mikor IV. Béla 1253-ban azt írta a pápának, hogy „Cumanos etiam in regno nostro recepimus et proh dolor per paganos hodie regnum nostrum defendimus“¹⁷ implicite döntő vallomást tesz a honfoglalóktól közvetlenül leszármazott harcos rétegnak sorsáról és jelentőségéről. Ez a réteg akkorra, illetve javában már jóval korábban kipusztult, s vele és benne a régi fajtabéli ma-

¹³ Ipsi vel progenitores eorum contra Ruthenos, Comanos, Polonos et alios in expeditionem a regibus sepius essent destinati. Endlicher, Mon. Arpadiana, 859 lp.

¹⁴ U. o. 265. lp.

¹⁵ Freisingi Ottó nb. már a XII. századbeli hospes-eket solidariuss-oknak tudta, illetve nevezte. Marczali, Enchiridion, 121. lap.

¹⁶ V. ö. a kigyópusztai övsatt egészen nyugati külsejű harci jelentét. Turul, 1953. évf. 11—18. lap.

¹⁷ Marczali, Enchiridion 164. lp.

gyarokból álló könnyű lovasság. Nagyon kiemelten kell ezt hangsúlyoznunk a következők világos megértése okából.

A XIII. század második felében t. i. tény, hogy bonyolultabbá válik a kép. Nagy, könnyű lovas tömegek bukkannak fel a magyar harctereken. Azonban feltűnően nagyok s ez viszont ítéletkönnyítő tényező. A pontos elválasztás egyenesen lehetetlen. Bizonyos azonban, hogy ezek a tömegek szinte egészükben kúnok, kiknek az 1241 után is fenyegetőnek ítélt mongol veszedelem adott bizonyos átmeneti jelentőséget. Valamirevaló lovaghad ellen azonban nem tudtak igazi sikereket elérni, amint valljuk be — s ez is tanulságul szolgálhatott — teljesen kiérett feudális sereggel szemben nem tudtak maguk a mongolok sem. Nagy számuk és nyílzáporuk megtette a maga viszonylagos hatását, de hogy a döntés rajtuk múlt volna, annak nemcsak Kroissenbrunn, de az általában helytelenül értelmezett dürnkruti csata lefolyása is ellenmond. Ellenemond továbbá a zavartalanul továbbfejlődő s a nyugati nivót éppen ekkoriban elérő magyar lovagi rend, melynek harci jelentőségét — s csak az övét — híven őrzik az ebből a korszakból már igen nagy számban fennmaradt királyi oklevelek.¹⁸ Ezeket nagyrészt összegyűjtöttem, legalább kétszázat tudnék máris idézni, de mivel itt erre természetesen nincsen alkalom, elég talán annyit hangsúlyoznom, hogy az oligarchák kíséretében a század végére teljes súllyal kibontakozó familiáris csapategységek lovassága egészében lovagharcot vívott. A könnyű lovasság még megvan, de kíséret (ez magyar is lehet), illetve segítő fegyvernem (kún) speciális esetekre fenntartottan. Olyan sorsdöntő hadiesemény, mint a rozgonyi csata, a maga félreérthetetlen lovagi mérkőzés-jellegével egészen világosan beszél.^{18a} Amiből persze nem következik, hogy a könnyű lovasság, a kúnok rajai, különösen nyugati szemmel nézve még mindig ne igen nagyszámúnak tűnjék fel, ahogy ezt a század derekára nézve különösen Villani tudósítása alapján

¹⁸ Ugyanígy semmi változás a tatárjárás után a városok állította fegyveresek nehéz felszerelésében. A szászok hadikötelezettsége pl. 1224-ben ötven-száz legfeljebb ötszáz lovag. Endlicher, Mon. Arp. 422. lap. A szatmárnémeti villicus 1250-ban nehéz fegyverben, de négy íjász kíséretében (cum quatuor personis sagittariis) tartozik hadba szállani. U. o. 427. — A szombathelyi hospesek száz telek után 1238-ban egy lovagot küldenek. U. o. 445. Karako és Chrapundorf ugyanakkor „cum quatuor militibus loriceis” vonul ki. U. o. 448. Zágráb kötelezettsége 1242-ben tíz lovag. U. o. 455. lap. Nyitraé 1258-ban tizenkettő. U. o. 499. lap. Szatmáré 1264-ben hat páncélos. U. o. 505. A szepesi szászoké 1274-ben ötszáz lándzsás fegyveres. U. o. 525. lap. Vasváré 1289-ben két lovag. U. o. 554. lap.

^{18a} Csák Máté „mille et septingentos milites lanceatos conductitios” küldött a Sároست ostromló király ellen. A győzelem elsősorban a Jánoslovagok műve. M. Florianus. II. 235—236. lap.

tudjuk.¹⁹ De komoly internationalis érték egyedül a magyar lovag. Azt, hogy Villani leírását jórészt az itáliaitól gyökeresen elütő könnyű íjász-kötelékek idegenszerűsége inspirálta, nagyon helyesen Darkó is kiemeli, és mégis főargumentumot lát szövegében, mert nem számol a szubjektív krónikásnál sokkal súlyosabban latbaeső okleveles forrással, s annak — lévén zsoldjegyzékekről szó — egészen félreérthetetlen prózai bizonyosságával. Könnyű lovasságot (ú. n. caballariusokat) ismert a XIV. század Olaszországa is, de amint senkinek sem jutott eszébe elvszerűen ezekre hártani a döntést, ugyanígy a magyar sereg csatadöntő elemei is a nehéz fegyverzetű bandérium.²⁰ Elsősorban ezek tagjai léptek az olasz háborúk nyomában idegen zsoldba, s szerepeltek, mint conestibilisek vagy caporalisok, német, olasz, vagy angol sorstársaikkal tökéletes egyformaságban. Az is előfordul, hogy idegen banderiumokban küzdenek magyar lovagrendűek, kiáltó bizonyosságául a teljes elnyugatiasodásnak.²¹ Az itáliai harcterek ezt a folyamatot, már amennyiben még lehetett, csak siettették. Nemcsak a közvetlen következmények alapján ítélnünk ilyenformán; megvannak erre nézve az ad hoc bizonyosságaink is. A nyugati conestibilis kísérete könnyebb lovon ú. n. ronzinus-on ülve támogatta ura küzdelmét, ám rendszerint közel úgy fegyverkezett, mint maga a lovag, maga a glevenér.²² Magyarországon ez a kíséret, a rendelkezésre álló kún lovas típus révén, inkább vagy elsősorban íjász volt; mire még 1595-ből is van adatunk.²³ Ez bár

¹⁹ Megjegyzendő, hogy Villani is azt írja, hogy „a község vagy főúr előre készen tartja azokat, kik szolgálni tartoznak.“ Marczali, Enchiridion 228. lap. A magyar sereg tehát nem az ősi általános hadkötelezettség, hanem feudális szelekció alapján egészítődött ki. — Kunokról az olasz források is tesznek említést. Lukcsics Pál, Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. Hadt. Közl. XXXIII. 154. lap. Nevük nb. akkor már jórészt magyarhangzású lehetett, létszámukra tehát bajos következtetni.

²⁰ Az íjászok hasznos volta Villani szerint is csak akkor nyilvánvaló „*ha van mellettük erős csatarend*“. Enchiridion 250. lap.

²¹ V. ö. K. H. Schäfer, Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien. I. 18., 95. II. 60., 65., 102., 106., s végül III. 504. lap. Továbbá Lukcsics i. m. Hadt. Közl. XXXIII. 125—157. lap. U. ő a magyar lovagok jelvényeiről. Turul, 1951. évf. 84—88. lap.

²² A kíséret ekkoriban történt megszorodására vall, hogy mint az előbb említett Matteo Villani fia Filippo írja a sisakszám enumerációja helyett a lándzsa-tagozódás éppen ebben az időben válik általánossá. Muratori, Rerum Italicarum scriptores XIV. 747. lap. Matteo még sisakok szerint számolt.

²³ Zimmermann—Werner, Urkundenbuch zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen. III. 149. V. ö. a szatmárnémeti villicus előbb idézett, négy íjászból álló 1250-ban megszabott kíséretét. Endlicher, 427. lap.

a lovag elsőségét természetesen nem érintette, bizonyos különbségeket jelentett a taktikai fellépés s a sereg egész külsejének tekintetében. Ezen a ponton joggal gondolhatunk Villanira. Némely olasz zsoldjegyzék kifejezetten megmondja azonban, hogy ott (aránylag kicsiny) íjászesapatokat külön vettek szolgálatba, tehát nem kíséretül. Magyar lovagrendűeknek viszont néha *nincsen* könnyű-lovas kísérete.²⁴ Ami aligha értelmezhető másképp, mint hogy egy szigorúan nyugati külsejű lovagsereg elkülönítése mellett, az olasz zsoldosszükséglet a Magyarországból érkezett könnyű lovasság bizonyos önállósításán dolgozott. Magától értetődik azonban, hogy ezek az íjász kötelékek talán, sőt bizonyára, több exotikumot, de nagyobb tekintélyt aligha jelentettek, mint az ottani caballariusok. Amint ez az aránylagos zsoldösszegeken is kiütözik. Miután a Nyugat katonai hierarchiájában vitathatatlanul a lovagé volt az első hely s minden más harcstípus annyi jelentőséggel bírt, amennyire a lovagi méltóság és fegyverzethez közeledhetett, nagyon könnyű a válasz arra a kérdésre, jót tett-e ez a cezura a magyarországi íjász további fejlődésének? Természetesen nem, s annál inkább nem, mert ez az alakulás egyidejűleg viszonylagos létszámszaporodással járt együtt. Az az 1376-iki zsoldjegyzék például, melyre most elsősorban gondolok, három-három lovasból álló kétszáz lándzsa, tehát kétszáz nehéz és négyszáz könnyebb fegyveres mellé szerződttetett száz magyar lovasíjászt.²⁵ A középkor haditörténetét pedig csak az fogja lényegében megérthetni, aki tudja, hogy a fenti tagozódás tökéletes visszája, egy mondjuk ötszáz lovag és ötezer könnyű lovasból álló csapatost még mindig lovagseregnek számít; mert a döntés az ötszáz lovagra várt, a tízszer olyan tömegű íjász vagy egyéb könnyű fegyveres pedig legfeljebb hasznos támogatónak tekintendő.

A század végére — s itt kezdődött munkám tulajdonképeni lényege — mindenesetre a hazai könnyű lovasság elcsenevésesedését kellett megállapítanom, legalább is viszonylagosan; az új keleti ellenséggel a törökkel szemben. Ezen a hirtelen kiütözött, addig nem érzett fogyatkozáson a kúnység egyre gyűrűlő tömegei már nem segíthettek, a királyi hatalom több rendbéli rekonstrukciós kísérlete ugyan-

Ilyen, esetleg még nagyobb kíséretlétszám feltételezése mellett Villani íjászait akár egészükben, a „lándzsá”-k illetve „sísak”-ok járulékaiknak tekinthetjük. Bizonyosat persze nem mondhatunk. A kúnység felszívódásának ütemét egészen pontosan nem ismerjük. Könnyen lehet, hogy ekkor még önálló rajok is szerepeltek.

²⁴ Schäfer i. m. III. 273. lap. Ez a tünet az íjások mesterséges elvonására vall.

²⁵ Schäfer i. m. I. 49. lp.

csak nem. Zsigmond kormányzata, ha könnyű lovasságot keresett, már nem támaszkodhatott a nemrég még oly nagyszámú kún rajokra, s mint hamarosan kiderült, nem számíthatott a mozgósítani próbált köznemesség és jobbágyságra sem. Kétségtelenül történtek szemellátható erőfeszítések, minél nagyobb tömegek elvszerű felültetése ügyében. Ezt tapasztaljuk már 1397-ben a nevezetes temesvári országyűlésen, s röviddel utóbb a nem elsősorban lovagi rétegekre támaszkodó huszita mozgalom is ebben az irányban fejtette ki befolyását. Nálunk pedig világos, hogy a nagy tömegek harcbahívása mindenekelőtt a könnyű lovasság meggyarapodását vonta volna maga után, már amennyiben a kezdeményezés és iparkodás sikerre vezet. Azonban nem vezetett. S nagyon jellemzően a huszita küzdelmekből kinőtt, hivatásos cseh katona-osztály is, melyet az újítás vallási része már nem érdekelt, és fegyverét bárhol és bárkinék áruba bocsátani volt hajlandó, ismét lovagharcot vívó zsoldosoddá képezte ki magát, mint ezt Mátyás király később „feketé”-nek nevezett serege összetételén mindennél világosabban tapasztalhatjuk. Erre az időre a kúnység már teljesen felmorzsolódott s elvegyült a magyar elembe, a zsoldosereg nehéz lovassága és gyalogsága mellett pedig ott találjuk a főurak ugyancsak nehézfegyverzetű bandériumait és önálló rendül a zsoldos huszárságot. Mögöttük viszont s itt következik a lényeges elvi különbség, az én tudomásom szerint egyrészt a nagybirtok reális haditerhét, másrészt a nemesség adóját, Darkó dolgozatában ez utóbbi helyett a köznemességet magát. Ez a köznemesség, melyet nemrég Zsigmond minden igyekezete sem tudott katonai értéké formálni, illetve visszaformálni, Darkónál egészében harci tényezőnek tűnik fel, sőt szerzőnk egyenesen benne látja a honfoglaláskori hagyomány csorbítatlan hordozóját. Ismétlem, hogy igazán nem tudnám eldönteni, melyik hihetlenebb állítás, a nehéz lovasság kényszerű toldalék-volta vagy ez, de itt, bár magam is világosan nyilatkoztam volt, talán nem is engem illet a szó.

Mindenekelőtt Szekfü Gyula alapvető megállapításai tisztázták a késő középkori köznemességnek a familiaritás következtében beállott szembeszökő rétegződését és Werbőczy „una eademque libertas”-ának elfogadhatatlanságát²⁶ Legújabbban pedig, kiváltképpen hadtörténeti irányú kutatás alapján, Deér József nagyértékű forrástanulmánya tekintett a kérdés mélyére. Deér tökéletesen igazolt diagnózisa szerint, a köznemesség XV. századbéli képe „egy minden

²⁶ Serviensek és familiárisok. Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. 5. füzet 46—122. lap.

hadiszolgálatától irtózó s egy másik, a harcot foglalkozásnak, kenyérkeresetnek tekintő réteg, tehát a polgári és katonai hivatás éles elkülönülése egyazon társadalmon belül". „A köznemesség harcra való képtelensége — ugyancsak ő írja — sohasem volt nyilvánvalóbb, a nagybirtok szolgálataiban álló familiáris harcra való készsége pedig sohasem állott magasabb fokon, mint éppen Zsigmond király korában”.²⁷ Amihez kettőt tehetünk hozzá. Egyrészt ez az elkülönülés a nemest már csak adóztató Mátyás király alatt, ha lehet, még kiáltóbbá vált, másrészt, a banderiumok zsoldos familiárisai körében könnyű lovasréteget, talán mondanunk sem kell, hiába keresünk. A nehézfegyverzetű kíséretében nemcsak lehettek, de bizonyára voltak is könnyű lovasok, másképen nem is tudnánk felfogni hogyan állhatott a magyar „lándzsa“, a hiteltérdemlő jószemű és igazán művelt, egykorú Tubero szerint, a század végén már tíz-tizenöt, sőt húsz főből,²⁸ de ez a Nyugaton éppen így volt. Így volt még a feudális fejlődés legmagasabb fokozatát képviselő burgundi lovagseregben is.²⁹ A huszárnak azonban a lándzsához semmi köze, a lovagseregtől teljesen elütő, a maga lábán járó portyázó könnyű lovas volt; a páncélos szemében alapjában gyarlóértékű. Ez a minősítés azonban hamarosan elváltozott.

Mátyás király egy egészen hivatalos hangú külföldre szánt felvilágosításokat közlő levelében (1481) seregének három ordójáról tud és beszél. Nehéz lovasságról, gyalogságról és könnyű lovasságról, azaz huszárságról. Hivatásos katona és zsoldos valamennyi. Bonfini szövege viszont némely annak idején bőven kifejtett összevetés kapcsán vitathatatlanul eldönti, hogy a huszárság az általa még rácnak nevezett könnyű lovas vexillatiok-kal azonos. Darkó az akkori hadseregszervezetről szemelláthatólag pontosabban értesült, mint Mátyás király s azt hiszi, hogy legalább Bonfinival ért egyet, mikor az udvari történetíró itt-ott, tehát nem osztályozásjellegű felsoroláskor használt, expeditus és expeditissimus jelzői mögött két könnyű lovas típust, egy magyart és egy balkáni származásút keres. S természetesen talál is, és pedig légüres térben mert — nem győzzük hangsúlyozni — uralma második felében a király a megyék köznemességét hasznavehetetlenség okán már egyáltalában nem hívta fegyverbe. Pedig az expeditus equitatus-t, Darkó szerint, a megyei banderiumok képviselnék. Némi kerülővel el-

²⁷ Hadt. Közl. XXXVII. 200. lap. (Zsigmond király honvédelmi politikája.)

²⁸ 1954-i dolgozatomban felhozott forráshelyeket itt lehetőleg nem idézek.

²⁹ V. ö. Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften, I. 515. lap.

jutottunk tehát Zsuffa kiindulásához. Mi Bonfini adatait általában, szinte egészükben hiteleseknek tartjuk, de a humanista stílus melléknév-fokozásában pusztá külsőséget vagy inkább cikornyát látunk. S ha tévednénk, ha bizonyítható volna — amint nem bizonyítható — hogy a jelzők mögött tételes különböztetés rejlik, akkor is azt kellene mondanunk, hogy a király tudomása és szava a döntő s az ő egyetlen zsoldos könnyűlovas-fajtája az adóztatott és fegyvertelen köznemesség megyeszervezetében nem kereshető.

Mátyás halálával egyszerre összeomlik minden s szinte felfoghatatlan visszafejlődés következik. A huszárság azonban kikerüli a romlást. Sőt igazi fejlődése ezután következik. A megnevezés hivatalos használata a nagy király végső éveiben nyilván annyit jelentett, hogy a kimondottan balkáni, rác jelleg közömbössé válóban van, s a szó egy bizonyos lovastípust jelöl, melynek nemzetiségi jellege már nem lényegesen döntő. Az 1492. XXIII. tc., éppen úgy három fegyvernemről tud, mint Mátyás király 1481-ben és természetesen ugyanazokról:³⁰ páncélosok, huszárok és gyalogosokról. Hol van az a bizonyos magyarvérű reguláris könnyű lovasság? Megmondjuk. Részben a páncélosok kíséretében, a „lándzsá”-kban, részben, kis részben már a huszárok között; a honfoglalók hagyatékát őrző Darkó-féle önállóságban, sehol. Tekintélyben a huszár ekkorra még Mátyás utolsó évtizedéhez viszonyítottan is megnőtt. Nagy elismerés, hogy az 1492-i törvény a bandériumok felét belőlük óhajtja kiállítatni. Darkó és követői — ha vannak — nagyon furcsálhatják, hogy a megvetett délszláv martalóc-elem helyet nyer az ország katonai erejének gerincét tevő egységekben. A törvény persze bajosan volt végrehajtható. Honnan is vettek volna pl. a felvidéki bandériumállítók huszárokat? De azért természetesen nem tehetjük fel, hogy a paragrafusok elvi lehetetlenségeket próbáltak volna megszővegezni. Elvégre a huszár zsoldos volt, megfelelő fizetésért elment volna az ország bármelyik részébe is. Hiszen 1481-ben egyenesen Nápolyba készült. Az 1498-iki végzésény mégis a viszonyoknak megfelelőbben határozott, mikor a bandériumok egységét, eredeti páncélos-jellegét helyreállította s a huszár-toborzást az alsó megyék területére szorította. II. Ulászló Magyarországa, akárcsak Zsigmondé, elbukván a nemesi adófizetés ügye, megkísérelte legalább a földbirtok katonai kötelezettségének kapcsán, az országgyűléseken olyan hangoz köznemesség táborbaszólítását is. Természetesen sikertelenül; oklevelekben, számadásokban mindig bandériumok-

³⁰ ... sive sint armigeri, sive huszarones aut pedites. Magyar Törvénytár, I. 499. lap.

ról, zsoldosokról olvasunk. Ámde a déli megyék birtokosai által felültetendő könnyű lovasoknak éppen úgy huszár, illetve huszár lett volna a neve, mint a rác despota és Belmosevity Milos kíséretének, mely ekkor 1498-ban az 1492-i törvény szellemének megfelelően, a főúri bandériumok sorába került. A különbség annyi, hogy a rác lovasság évszázados *multra* tekinthetett vissza, a déli megyék huszárállító szerepe pedig egészen új. De mindenképpen hiába keresnők a kettős, a magyar és rác fegyvernemet. A déli határon egyetlen és egységes harcmodorú lovasintézmény sorakozott, melyben a magyar a később érkezett, az idomuló fél.

A huszár név átvétele nb. talán még nehezebben ment, mint a nemrég ugyancsak lenézett könnyűlovas harcmodé. De a rácok lézágait mind gyakrabban kitöltő elszegényedett, vagy inkább a török beütései következtében földönfutóvá lett magyarság körében, a törökös mezzel és fegyverzettel együtt eláradt a név is. A huszárság évről-évre terjed és gyarapszik, a királyi számadáskönyvek tanúsága szerint lassanként udvari környezetben is gyökeret ver. Az u. n. „*husaro aulicus*“-ok egyenesen előkelő tisztet viselő emberek, s jórészt született magyarok már. Az a szerencsétlen beállítás, hogy a magyar elem a névtől egészen a XVIII. századig kimutathatóan és egyformán idegenkedett, tökéletesen tarthatatlan. Ellenemond az eléggé bőséges jagellórkori forrásanyag, de számos kútfőhivatkozás Mohács után is: körülbelül a század derekáig. Ekkortájt, a páncélos vitézi rend eltűnésével világos párhuzamosságban, a huszár elnevezés csakugyan elapadni látszik, s csak az idegen katonai vezetés használja továbbra is. Ezt Darkó egészen találóan emeli ki; hogy groteszk következtetéseket fűz hozzá, talán nem is az ő hibája elsősorban. Az észrevétel tudvalevőleg néhai Takáts Sándor szellemi tulajdona. Azé a történetírónké, kinél a XVI—XVII. század magyar katonasorsait, hadügyi viszonyait és intézményeit senki több szeretettel át nem élte és részletesebben fel nem tárta, s kinck köteteket tévő munkássága eredményeképpen — egyszer már ki kell ezt egészen ridegen mondani — a hódoltság korát éppen a legfontosabb szempontokból hamis beállításban, mindenestre kevésbé és rosszabbul ismerjük, mint Salamon Ferenc idejében.³¹ A magyar hadügy a XVI. század negyvenes-

³¹ V. ö. erre nézve Nagy Miklós hangjában elismerő, szellemében kíméletes és lényegében lesújtó emlékbeszédét a kutatóról, „kivel megesisik, hogy cikkeiben a történetíróra csak a levéltári adatokra való hivatkozás emlékeztet.“ Takáts Sándor r. tag Emlékezete. Akad. Emlékbeszédek, XXII. 16. szám. (Az idézet a 105. lapon.) Sajnos teljesen egyet kell értenem egy nem éppen hódolatteljes s nem is egészen céhbeli ismertetőjének (Sinkó Ervin) Takáts egyik legjobb munkájáról.

ötvenes évei óta egyetlen hazai lovastípust ismert: a huszárt. S miután a nem egészen arisztokratikus eredet tudata, ha egyre halványodón is, de még mindig élt, azt inkább jargalónak stb. nevezte a szolgálat-vállalás természete és körülményei szerint. A hadügyi igazgatás viszont, melyet gyengéd szempontok csakugyan nem irányítottak, megtartotta a terminust, állván irányítása alatt más lovasfajták, kürasszirok, s utóbb dragonyok is, kiktől a magyar könnyű lovasságot valamiképpen meg kellett különböztetnie. Tendenciát feltételezni csak indokolatlan fantáziával lehet, vagy inkább elfogultsággal, hiszen az idegen vezetés az elnevezést *készen* találta, s a továbbiakban csak azt tette, mit a páncélosok mellett szabályszerűen huszárokat emlegető Jagelló-korszak cselekedett. Vagy talán II. Ulászló és II. Lajos kormányzata is le akarta kicsinyelni az akkori magyar honvédelem egyetlen fejlődő tényezőjét? Bajosan hiszem, s talán Darkó sem hinné, ha nem befolyásolná Takáts Sándor irodalmi hagyatéka.

Bizonyos persze nem vagyok benne. És pedig azért nem, mert Darkó sorait éppen olyan elfogult hagyományvédelem íratta, mint Zsuffa kifakadásait.³² Zsuffa eleve tudta, hogy a huszárság őse a megyei bandériumokban tömörült XV. századbeli köznemesség volt! Ebben a meggyőződésben összeszedetetett innen-onnan egynéhány hamis, esetleg hiteles, de meg nem értett, a legjobb esetben félreértett adatot s azután harsogó napiparancs formájában fejemre olvasta az eredményt: az a huszártípus, melyet a XV. század eseményeinek tönkelegéből kiemeltem és meghatároznom sikerült, pusztán fantóm. Rác talajból eredő huszárságról még csak beszélni sem szabad. Darkó, az akadémikus és egyetemi

(Régi magyar kapitányok és generálisok), ejtett szavaival, hogy t. i. „az intelligens és kritikus olvasó a szerző nyújtotta adatokból maga elvégezheti, amit a szerző elmulaszt: megkonstruálhatja magának az idő reális képét.“ Századunk, 1928. évf. 437. lp. Ez azonban még mindig kevés tulajdonképpen. A feldolgozott korszak lényeges jegyeinek kiemelésére s így nyerhetett eredmények elvi összefoglalására Takáts Sándornak csakugyan nem volt gondja. Alakítóképeisége feltűnően szegényes. De egész működésével mégis nyújtott bizonyos beállítást. Tösgyökeresen zamatos előadása, fordulatos mondatai, t. i. miután mindig és mindenütt ugyanazt ismételték, végül is odavezettek, hogy a magyar középosztály éppen leglelkesebb és legérdeklődőbb körei tökéletesen hamis és történetellenes képet nyertek a török uralom és azzal egykorú nyugati kapcsolataink jelentése és tartalma felől. Neki t. i. voltak olvasói, jóval értékesebb történetíróinknak nem, vagy alig.

³² Filológiai állásfoglalására ez természetesen nem vonatkozik. A Miklosich—Szarvas-féle szóeredeztetést, melyről azt találtam, hogy a történeti körülményekkel tökéletesen megfér, ő is elfogadja. Zsuffa hosszú huszárszármaztatásait és gunárlajstromait talán éppen olyan ijedten tette félre, mint a nyelvészethez nem értő jómagam.

professzor, természetesen nem indulhatott el ennyire aggálytalan tisztánlátás birtokában. Ő elismerni kénytelen a déli, balkáni eredetet: belátja azt is, hogy amit az emberanyag alakulásról írtam, megfelel a tényeknek. De azután egy salto mortale következik... és miért? Tulajdonképpen igen kicsiny, de hangzatos eltérés kedvéért. A rác huszárság nem felmorzsolódik, nem megújodik a soraiba lépő magyar elemekben, hanem, Darkó szerint, egyszerűen kivész. Él és virágzik, ellenben tovább a földjét művelő, pereskedő, törvényeket hozó, ha kell, még adót is fizető, de a hadbaszállást mindenképpen elkerülő, még a mohácsi ítéletnapot is otthon töltő, még ebből az ütközetből is elmaradó köznemesség reguláris könnyű lovassága! Nem igaz, de így kell lennie, hiszen a nemzeti öntudat dédelgetett tárgyaival összekapcsolt kérdés tudományos megtárgyalásról van szó — vulgo igazolhatatlan és indokolatlan, sőt a valódi nemzeti érdek ellen beszélő hagyományvédelemről. Halljuk azután, s itt különösen figyelhetünk, hogy a XVI. században végül mégis történt valami összeolvadásféle, de ehhez nem az idegen, rác kötelékek, hanem a honfoglalók egyenes katonautódai (nagy sértés nb. Árpád magyarjaival szemben) adták a keretet. Maga Darkó emeli ki, hogy stájer zsoldban körülbelül 1540-ig horvát, azontúl magyarnevű huszárok szerepelnek (179. lap). Hát melyik akkor az alapvető, a régibb réteg? Vajjon én nem ugyanebben az értelemben írtam, nem ilyen és hasonló útmutatások alapján foglaltam állást az elsőségi kérdésben? Persze, Istvánffy egészen hű és egészen jellemző tudósítását a rác veteránusok közé osztott magyarokról a magam óvatlanságában egyszerűen lefordítottam volna (ex Ungaria peculiarem validamque alam Thracibus veteranis intermixtam), míg Darkó úgy érti, hogy a XVI. század harmincas éveitől kezdve találkozunk olyan szerb huszárokkal, kik *magyar kötelékben* magyar huszárokkal együtt szolgálnak (168. lap). Ez nemde annyit jelent, hogy a Bakity Pál vezette veterán rác huszárcsapat magyar kötelék volt? Így kell lennie, de persze csak abban az esetben, ha Darkó a forrás és Istvánffy az ő magyar szövegét értetlenül és pongyolán ültette át deák krónikájába. Miután ez nem valószínű, sajnos egy harmadik, nem éppen tudományos lehetőséget kell szemügyre vennünk. Én nem hiszem és ki hiszi el a tudós klasszika-filológusnak, hogy egy olyan agyoncsépelet oklevélformulát, mint a „ratione presentis exercitus generalis“, melyet a debreceni egyetem minden harmad-negyedéves történetszakos hallgatója ismer, azért értelmezné „a jelenlegi általános hadbaszállás okán“ helyett, közelben táborozó fősergének, mert így értette, illetve nem ér-

tette, hanem egyszerűen tudomásul veszem, hogy a Thallóczy Frank emlegette „huszárok és egyéb gonosztévők“ mezében mindenáron törököket kellett találnia. (159. lap.). Mindenáron; még egy ilyen derűs Leiter Jakab közbeszövését is megkockáztatva. Még feltenni is lehetetlen, hogy ugyanazon a vidéken vagy helyen, ugyanazon zsoldosanyag képviselőinek egészen különböző zsoldtétéleket fizettek, légyen s nem kényszerítően szükséges az egymástól eltérő összegek mögött különbözően értékelt különböző csapatnemeket keresnünk. Ha a forrásanyagban egyáltalában akad hűvösen bizonyító alap hadtörténelmi következtetések számára, úgy a végházak zsoldjegyzékeit kell ilyeneknek tekinteniünk. S Darkó ezek tanuságát egyszerűen elhárítja magától (172. lap.) Egészen érthetetlenül, amint szinte megdöböntő néhány párhuzama is. „Eredetüket tekintve ezek a portyázó lovasok az ország déli tartományjaiból valók, majd bosnyákok, majd rácok, de vannak köztük törökök is“ — olvassuk a 164. lapon. Majd egyet fordítva, arról értesülnök, hogy „Bonfini Rasciani-ja és Stein György Raitzen-je tehát éppenséggel nem jelenti, hogy ennek a rablólovasságnak eredete rác talajra nyúlik vissza, hanem csupán azt, hogy Mátyás korában ezek a lovasok általában rác nyelven beszéltek s rácoknak is nézték őket.“ (166. lap.) Ezek és hasonlók bizonyossággá érlelik a kritikus olvasó tudatában azt az előbb jelzett lehetőséget, hogy tulajdonképpen nem is a kutatás körébe vágó fejtegetésekkel van dolgunk, hanem a feltétlen hagyományvédelem egy újabb kiadású változatával. Vigyázat, ez a Zsuffa útja! Csak, úgy tartom, menthetlenebb, ha Darkó jár rajta. Előadása mindenesetre egészen más, mint Zsuffáé. Gondos körülírásban fejt ki állításait, sűrűn kiemelve, ha valamelyik összetevő még bizonyításra szorul. Kár, hogy az igazolást azután rendesen hiába várjuk, s a fejtegetések rendje úgy halad tovább, mintha az anteaktákhöz már nem férhetne szó. A dicto secundum quid ad dictum simpliciter. Végeredményben érdekes olvasmány. Azok a bizonyos „nyájas olvasók“ kétségkívül örömmel fogadják, a hagyomány noli me tangere-voltát hirdetőik talán hangos tapssal is.

En a tapintatlanok számára írtam. Abban a tudatban, hogy tartós eredmények eléréséhez, igaz hagyományaink megbecsüléséhez ez az út még mindig a legrövidebb. Megvallom örömöm volt s elégtételemül szolgált, hogy Szekfű Gyula — ez egyike Darkó egészen hiteles észrevételeinek — csakugyan „sietett“ megfigyeléseim és levezetésem eredményét magáévá tenni. A további alakulás pedig attól függ: mit vár a magyar tudomány s nyomában a magyar közvéle-

mény a magyar mult felkutatásától? Igazolhatatlan hagyományok tűzön-vízen keresztül való fenntartását vagy bizonyítható és igazolt fejlődést? Nem lehet eléggé kiemelni, hogy a huszárság eredetkérdése két irányzat szembenállására mutatott reá, s a Zsuffa—Darkó-féle hagyományértelmezés meg az enyém között mindenféle hídverő kísérlet, mindenféle egyezkedés lehetetlen.

Semmi okát sem látom, hogy 1934-i fejtegetéseimen egy betűt is változtassak.

Tóth Zoltán.